

Негодяєва С.А. Наративна модель світу на межі тисячоліть (на матеріалі триптиху Ірени Карпи «Цукерки, фрукти і ковбаси») // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. ; [гол. ред. В.А.Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVI. – Ч. 4. – С.188-195.

УДК 821. 163.2 – 1.09+929 Карпа

Негодяєва С.А.,
кандидат філологічних наук,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

НАРАТИВНА МОДЕЛЬ СВІТУ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТРИПТИХУ ІРЕНИ КАРПИ “ЦУКЕРКИ, ФРУКТИ І КОВБАСИ”)

Сучасна теорія наративу в якості найголовнішого інструментарію використовує історії, які містять висновок або певний досвід оповідача і стає провідним засобом трансформації дійсності. На межі тисячоліть в українській літературі відбувається своєрідна постмодерна революція, однією з основних рис якої є руйнація усталених літературних норм і внесення в традиційні наративні візі, стратегія яких спрямована на пошук відповідної форми для реалізації кожного художнього задуму автора-експериментатора. Ще Ж.-П.Сартр стверджував, що в творі немає нічого, окрім особистості автора, який примушує споглядати те, що сам виявляє, залучає до свого універсуму. “Наш навколишній світ є духовним витвором в нас і в нашому історичному житті” [3, 65].

Наративний аналіз існує в різних методологічних варіантах, більшість нарративних методів і методик мають низький рівень формалізації, переважно інтуїтивний. Теоретичною основою нарративної теорії постають праці Чарльза С. Пірса, Чарльза Морріса, структурна лінгвістика Фердінанда де Соссюра. Для нашої розвідки стане в пригоді поняття тексту в наратології як глибинної структури – фундаментальної системи цінностей, умонтованих у текст. Вона складається з норм, цінностей та настанов, реалій, які універсальні в тому, що відбивають у тексті ціннісні і нормативні структури особливі певній соціальній системі кризової доби України – кінця розпаду Радянського Союзу й переходу до доби незалежності.

На початку XXI століття були здійснені дослідження, присвячені аналізу світогляду, типу художньої свідомості, образу світу, який трансформується специфікою художнього мислення. Серед них – роботи Л. Бігун, М. Богач, О.Бондарєвої, Б. Криси, С. Луцій, І. Набитовича, Н. Плетенчук, Л. Шевченко та ін. Роль світоглядного фактору стає актуальною і в контексті відродження й

збагачення методології гуманітарного знання. Перспектива цього вбачається в трансформації та “філософізації літературознавства”, адекватного прочитання тексту, на чому наголошували літературознавці О. Забужко, Ю. Ковалів С.Павличко, Л. Тарнашинська та ін.

Провокативною в зазначеному аспекті є творчість сучасних письменників, так званої, альтернативної прози, що увійшли до антології “Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років” [4]. Органічним є дослідження специфіки творчості митців у контексті світоглядної рефлексії текстів українських сучасних письменників в умовах трансформації глобальної моделі світу. В українській літературі початку ХХІ століття спостерігаємо формування нової світоглядної парадигми, у якій органічно переплетені різноманітні інтерпретації істин буття, позначені єдністю ідейно-тематичних тенденцій. Яскрава індивідуальність письменників є підґрунтям формування індивідуального типу художньої свідомості й формування певних стильових тенденцій у літературі. До визначальних рис письменників антології слід віднести поєднання різних стильових тенденцій, частково опозиційність, універсальність проблематики, позачасовість і позапросторовість зображення, епатажність, зміну функцій автора та героїв, прагнення поєднати істини різних культур; іронічність, пародійність тощо.

По-різному можна сприймати їх твори, проте безперечним залишається аксіома: їх творчість цікава як об’єкт дослідження. У післямові “Пальці двох рук” упорядник книги Сергій Жадан так умотивував склад персоналій антології: “... в ній містяться тексти людей, які для мене особисто багато в чому і визначили літературні двотисячні, принаймні, вони, люди й тексти, цілком укладаються в ці десять років життя та літератури, виступаючи щодо них свідками та підозрюваними водночас” [4, 313]. Окрім того, збірка створює модель певного культурного та соціального наповнення останніх десяти років нашої спільноти.

Актуальність студії зумовлена своєрідністю концепції світу, представленої в українській прозі початку ХХІ століття, потребою відновлення літературної традиції внаслідок залучення творчості провокативних авторів, які залишаються поза увагою літературознавців, наявністю дискусійних положень у зазначених дослідженнях, потребою ґрунтовнішого осмислення поетики й стилю художнього мислення сучасної прози з метою поглиблення літературознавчої інтерпретації категорій постмодерну в культурі.

Метою пропонованої статті є вивчення авторської моделі світу на межі тисячоліть, з’ясування художніх особливостей триптиху Ірени Карпи “Цукерки, фрукти і ковбаси” [4, 121-144], який є своєрідним плацдармом для формальних та наративних експериментів прозаїка в будівні моделі власного “Я”, бо реальність мистецтва, в інтерпретації молодої письменниці, є сферою комунікації, оскільки вона вибудовує вже досліджений, а не відчужений світ.

У низці сучасних літературних тенденцій постмодерної літератури критика неоднозначно ставиться до прозового доробку авторки, наголошуючи на важливості порушених у нього проблем. За визначенням Івана Андрусика, сьогодні “привертає особливу увагу активне становлення так званої

“молодіжної” – зорієнтованої найперше на юну аудиторію – прози. Тут аспект доволі широкий – від “гормональних рефлексій” Ірени Карпи до “авантюрної соціалки” Сергія Жадана та студій над проблемою підліткової злочинності Анатолія Дністрового”[5].

Вибір об’єкта дослідження не випадковий, бо “Ірена Карпа, або ж Катакана (так називається японська система письма), на щастя, не скромна дівчинка. Навпаки, вона – відверта, енергійна, іноді цинічна. Це альтернатива, якої хронічно бракує українській літературі, мистецтву, самому українському суспільству. Сенс такої альтернативи в тому, щоб тримати нас у напрузі й гребти проти течії” [8,11].

Цей мемуарний есей привернув нашу увагу як своєрідний полігон, на якому письменниця випробовує можливості цього жанру в умовах зародження постмодерністської поетики: кожна із запропонованих авторкою частин “Чорний день”, “Мемуар про мемуар”, “Мої ковбаси” створює не тільки картину епохи початку ХХІ століття, а і певний Карпівський міт-забобон, що формував світогляд учорашніх підлітків. І, хоча світогляд як цілісна система може бути відсутній у літературному творі, який не завжди є однозначним аналогом реальності, і окремі компоненти реалізуються в об’єктивному конфлікті або “псевдоконтакті” різних ціннісних і логічних систем персонажів, автора і персонажа (Е. Володін), у запропонованому творі письменниця вмотивовано протиставляє світоглядні позиції двох поколінь – двох світоглядних, соціальних, культурологічних систем. Художнє осмислення “цивілізаційного простору” у вигляді їжі формує специфічну образність на позначення параметрів “суспільства споживання” двох епох – радянського й пострадянського просторів. У творі відбувається трансформація моделі світу в художній рецепції Ірени Карпи. І це не дивно, адже кожен текст – єдиний і, за визначенням Р.Барта, він “не дає доступу до певної Моделі, слугуючи лише одним із входів до багатовекторної системи з великою кількістю подібних входів” [1, 38-39]. Скориставшись цим входом, читач має побачити не систему, підпорядковану законам, а неосяжну перспективу прочитання (творення) тексту.

Композиційно кожна частина відіграє роль традиційної зав’язки, кульмінації і розв’язки, розвиток подій будується на наративному викладі подій. А автор-наратор як різновид літературного суб’єкта формує весь уявний світ літературного твору. Використана вдало письменницею й актуальна в критичному дискурсі тема відношення “письменник-персонаж” призвела до трансформації біографічного підходу, який балансує між наукою, публіцистикою та літературним шаржем. Логіку розвитку умовної фабули твору доволі точно можна представити за допомогою метафори, виведеної в заголовок твору: “Цукерки, фрукти і ковбаси”, де цукерки є асоціацією на найбажаніші речі, фрукти – поділяються на делікатесні (банани, лимони, апельсини, мандарини, дині) і недефіцитні, бо не зберігаються на чорний день (яблука, вишні, абрикоси), ковбаси – речі, без яких людина прожити не в змозі, хоча іноді і цурається їх (як неповноцінних сосисок), якість яких залежить від власного достатку.

Гатунок ковбаси свідчив про ментальність (*“Які там ліберті-егаліте-фратерніте, якщо головна французька цінність – ковбаса. Як і італійська – в них черізо. Як і німецька – там вайсвурст. Як і українська – ліверна. Жартую. “Дрогобицька” з дитинства. Шкода, що в Києві така давно вже в Червоній книзі”* [4, 144]); добробут господарів, керував морально-етичними засадами, традиціями (*“На Великдень її – прекрасну, як змія, що зливалася в кошику, мов у гнізді, довкола своїх розписаних яєць, – святити. На Різдво, дочекавшись півночі – офіційного приходу сьомого числа на зміну пісному шостому, – її кидалися їсти ненаситно побожно. В усі інші дні року її просто різали й подавали на стіл – тонко, якщо припрутяться чужі й нелюбі гості, товстесенько, якщо їде дорога родина, – аби потім ніхто не мав права казати, ніби тазди скупі. Бо неподана вчасно ковбаса могла стати причиною для кількарічної ворожнечі”* [4,140-141], або (на весіллі Надьки Квітчучки *“Та фінальна подача сосисок з квашеною капустою, від якої прийшов би в захват кожний порядний німець, за яремчанських стандартів звела нанівець усі крученики, налисники, холодиці, голубці, фаршировану рибу і птицю, подані й недожерті до того”* [4, 140]); про рівень виховання молоді та її відношення до створеного батьками ситого життя (*“До кровфі у нас із сестрою доходило. Принаймні коли ми билися ковбасами. Гапа брала “Дрогобицьку, що непристойно дрижала. А я “Московську”, котра, хоч і вражого племені, а все ж твердіша, надійніша в атаці. І так ми билися, як ті амазонки на мечях. А були б ковбаси з під світкою, то ми були б джедайками”* [4,138-139]), або (*“У школі в нас теж була ковбаса. Звали її Люба. Чи то Любу звали Ковбасою, зараз уже й не згадаю. Пам’ятаю лише, що гуцули казали “кубаса”, і коли Люба хотіла підкреслити чийось огрядність (хоча, якщо подумати, сама огрядною не була), то просто й ображено, як того роблять усі діти, називала конкурентку сосискою... Що означало неповноцінність у категоріальному світі ковбасних виробів”* [4, 139]); про умовний перерозподіл країни на Захід (ближчий до Європи) і Центр-Схід (*“Сосиски в Яремчі отримували якусь не зовсім заслужену дозу презирства. Не те, що в Черкасах, де їх усі побожно наминали з картопляним пюре. В Яремчі сосиски вважалися безнадійно низькою кастою”* [4,139]). Як бачимо, метафоричні образи-страви синкретичні і багатозначні, виступають своєрідною мікромоделлю українського типу життєіснування, у якій закодоване глибоке протиставлення різних модусів буття.

Виписаний Іреною гастрономічний образок сучасності включає трансформативність, цитатність, документальність, метатекстуальність, інтертекстуальність та інші особливості постмодерністського арсеналу художніх прийомів, що підкреслює руйнацію радянських і зародження новітніх ціннісних реалій, і на рівні персонажної сфери створює подібність таких особливостей смислонародження, які відбивають світовідчуття епохи в цілому.

Промовистим до тлумачення твору є коментар Ірени Карпи для видання “NN” на тему “Украинский культурный феномен в ближайшие пять лет: европеизация или возвращение к национальному? ”: “Діти, народжені в 91-му році, – уже геть самостійні підлітки. І вираз їхніх очей, повірте, відрізняється від очей тих, хто стогне за ковбасою по рубль-двадцять і крекче: “развалілі

вєлікаю страну”. Ба навіть від очей їх відважних батьків, що пережили різкі метаморфози перестройки й адаптувалися, як зуміли, до нових реалій. Нема в юних і тіні переляку чи “невпевненості в завтрашньому дні”. Швидше в них є щось близьке до настроїв і практик, притаманних західноєвропейському екзистенціалізму. Чи й взагалі є щось таке, для чого вже й я сама застарєнька. Ясно – ці діти вже будують нову культуру і найпросунутіші з них вже гидуєть пострадянським дешевим поп-асортиментом, який все ще намагаєтьсє продати нам апологети “відстоє”, та ще й утридорога”.

Про амбівалентність жанрового задуму письменниці (протиставлення реалій батьків і дітей) свідчить іронічна спрямованість оповіді твору, що будуетьсє на філологічній грі фразеологізмів, прислів'їв, приказок, які постійно викликали скептичні роздуми в молодого покоління: *“Коли мав прийти Чорний День, ніхто точно не знав. Але ніхто й не сумнівався в його невідворотності: прийде стопудово”, “...Чорний день, як атомна війна, хоч був сам по собі жахливим явищем, використовувався й у педагогічно-іронічному контексті...”, “Саме там, в дірках під внутрішньою оббивкою тахти, ми й складали наше все на чорний день”, “Ми втомилися його чекати і одного погожого дня заточили всі свої припаси. І не боліли в нас ні зуби, ні животи. Ні совість. Тільки жаль було, що нічого більше не лишилося”, “Пушкін у нас мив тарілки, робив домашню з алгебри, сапав грядки і просто виконував усе те, що нормальній дитині було виконувати в падло”, “Я вже була звикла до того, що я рохля... забагато в мені було кілограм і власної гідності”, “Ти як твій тато – керівники”, “А мама на цю містику реагувала скакалкою”.*

Текстуальне пояснення наративного маневру другої частини “Мемуар про мемуар” в оповіді відіграє роль кульмінаційного моменту. Написана від першої особи, ця частина становить мімєзис письма – героїня розповідає про те, як вона формує власну систему цінностей, засновану не на поняттях “заробіток”, “дефіцит”, “чорний день”, “делікатес”, “потрібна дружба”, “вигідне знайомство”, якими жило попереднє покоління.

Отримавши грошову премію за перемогу в конкурсі писанкарів, десятирічна Ірка відмовилася на свої перші зароблені гроші купити ковбаси для родини: *“Яке марнотратство!”* – подумала б я, якби виростала не на українських і світових народних казках. А насправді подумала, що воно, звісно, так гордо і сміливо – купити ковбаси, але ковбасу всі з'їдять, а пса в мене так і не буде. *Ковбаса псові не дорівнює*”[4,135]. До речі, ця романтична оптимістична іронія як спосіб трансцендентальної суб'єктивності героїні – центральна риса стилю творів Ірени Карпи.

Сучасне покоління вільне в праві вибору, сите, матеріально забезпечене батьками, які доклали всі зусилля, щоб дітям жилося набагато краще, ніж їм, проте позбавлене справжнього батьківського спілкування, любові, розуміння, традицій, від яких відвернув їх батьків кодекс будівника комунізму. Письменниця в наративній перспективі героїні відтворює кризу комунікативних зв'язків людей. Наратор-підліток – особливий тип героя, який переживає світоглядну та психологічну кризу, світоглядні опозиції нівелюєтьсє за рахунок прогресу в розвитку його свідомості. Покоління

дев'яностих сформувало нове повсякдення: олігархічне й бідне, сите й голодне, посереднє й талановите, працьовите й злочинне... І на перший план це покоління починає висувати загальнолюдські цінності як провідний чинник створення власного життєпростору – “власних ковбас, що смакують лише йому”. Комунікативний перегук між поколіннями моделюється авторкою міфологічним потенціалом образів їжі, і ковбаси зокрема, бо “*любов до ковбаси залишається вічною і незмінною*”. Наприклад: малій Ірені не сподобався делікатес – зелені оливи, материну пропозицію скуштувати смакоту героїня розцінила як спадкову помсту – “*...мама так помстилася через мене власній долі за те, що якось сама в дитинстві, серед зими, жадібно накинулася на червоний кавун, а він, падлюка, обманув – виявився солоним, як сльози українського народу*” [4,136].

Дії оповіді характерна деструкція просторової картини. Герої Карпи (вона сама, її батьки, сестра Галя, учителька Наталя Петрівна, однокласники) живуть у своєму часі, якому вони об'єктивно належать, і в своєму власному суб'єктивному часі, який належить їм, неможливо й визначити місце дії (столиця чи провінція, Схід чи Захід країни), підтекст чіткий: так жив і живе народ на всій території пострадянської незалежної України.

У багатьох місцях триптиху голос героїні зливається в один голос з реципієнтом, і їх неможливо відокремити. Часто звучить “ми”, “ви” “вам”, які для оповідача тотожні з “я”. Наприклад: “*Чому діти часто ненавидять делікатеси чи, як їх колись у нас називали, – дефіцитні продукти? А от уявіть, що вам, п'ятирічному, хтось запихає до тиска слимака, политого соком з розчавленого лимона, і приказує: “Їж, дитинко, – це такий делікатес!” Чи смакував би вам той слимак? З першої спроби – навряд. Ви його, швидше за все, виплюнули б, а може, ще й тому жартівникові біле личко слимаковою мушлею подряпали*” [4,135].

Перейшовши “на свої хліби” – “на свої ковбаси”, наратор за бінарним принципом протиставляє гастрономічні вподобання зовнішньому просторові (кодами “чужого”, “свого-рідного”) з метою ідентифікації “Я”. Героїня Ірени Карпи марить рідною домівкою, згадуючи своє дитинство: “*Коли їдеш кудись далеко – вези за собою грудочку землі і чорний хліб. І банку сардин, про всяк випадок. І тільки там, на чужині, десь у високих Гімалаях чи Андах ти раптом збагнеш, як сильно не вистачає тобі простого й основного – сухої копченої ковбаси з перцем. І що за палицю цієї смакоти ти продаси і маму, й далай-ламу, і перуанську ламу... і всі субституту типу сушеного в запашиному диму місцевої кухні м'яса – просто ні се, ні третє чортзна-що*” [4,141]. Образ рідних страв, усвідомлений у плані протиставлення українського закордонному, є категорією сталою, втілює екзистенційний затишок і спокій, і в рецепції Карпи виступає ностальгічною схованкою від відчуженого світу, у їх образах відгомін архаїчних уявлень про опозиційність зовнішнього простору.

І хоча цивілізований простір осмислюється і реалізується індивідуалізованими й націоналізованими образами ковбаси (британська ковбаса – з осла, бізона, дикого кабана, качки, з ліщиною, чорними ягодами, сиром шевр, прованськими травами або чиста (тільки з перцем); українська – з

перцем і часником), усе ж промовистим “смаком дитинства” виступає іронічно-ностальгічна молитва на користь останньої: *“Отже, коли я помру, Боже, щоб Ти знав. Жодних персиків і квіточок на райських кущах. Хай у моєму особистому раю квітнуть і множаться ковбаси всіх народів, але не часів, бо не всі ковбаси такі сухі, як оця. І не всіх їх підвішують до стелі й до неба, щоб світили людям провідними зірками.*

Ковбаса. Любов моя. Forever” [4, 144].

Безперечно, індивідуально-авторська картина світу триптиху Ірени Карпи “Цукерки, фрукти і ковбаси” виявляє типологічну схожість з творчістю письменників епохи постмодерну, у межах яких можливе виокремлення певних модусів, щоб протидіяти хаосу сьогодення. І це стосується не лише тих авторів, що ввійшли до антології “Декамерон”. Кількість письменників альтернативної прози значно зросла порівняно із літературною ситуацією 80-х років ХХ століття, що свідчить про зміни культурних орієнтирів суспільства. І дана розвідка – це своєрідна заява до дискурсу з приводу проблематики та аспекту розглянутого нами твору, яка не претендує на вичерпність зазначеного феномену, моделі світу сучасної української письменниці, а лише є перспективною в ракурсі наратології та відображає кореляцію найбільш складних і разом з тим протилежних естетичних категорій, систем у творчості вітчизняних і зарубіжних авторів.

Анотація

Дане дослідження присвячено вивченню авторської моделі світу на межі тисячоліть, з’ясуванню художніх особливостей триптиху Ірени Карпи “Цукерки, фрукти і ковбаси”, який є своєрідним плацдармом для формальних та наративних експериментів прозаїка в будівництві моделі власного “Я”. Доведено, що індивідуально-авторська картина світу авторки виявляє типологічну схожість з творчістю письменників епохи постмодерну.

Дана розвідка – це заява до дискурсу щодо жанрово-стильових пошуків сучасної української письменниці.

Ключові слова: наратор, наративна модель світу, постмодерн.

Аннотация

Исследование посвящено изучению авторской модели мира на стыке тысячелетий, рассмотрению художественных особенностей триптиха Ирэны Карпы “Цукерки, фрукти і ковбаси”, которое является своеобразным плацдармом для формальных и наративных экспериментов прозаика в построении модели собственного “Я”. Доказано, что индивидуально-авторская картина мира автора определяет типологическую похожесть с творчеством писателей эпохи постмодерна.

Данная студия – это заявление дискурсу о жанрово-стилевых поисках современного украинского писателя.

Ключевые слова: наратор, наративная модель мира, постмодерн.

Summary

The research is dedicated to study of the author's world model on the meeting-point of thousand years. It is dedicated to consideration of belles peculiarities of Irena Karpa's triptych "Tsukerki, frukhty i kovbasy" ("Sweets, fruit and sausages"), that is a special launching ground for the formal and narrative prosaist's trials in building of the own "I" model. It is proved that individual author's picture of the world defines the typological similarity with the works by writers of postmodern epoch.

This study is a declaration for discourse about genre and stylistic search of the contemporary Ukrainian writer.

Key words: narrator, narrative world model, postmodern.

Література

1. Барт Р. S/Z / Роберт Барт. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 264 с.
3. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія / Е. Гуссерль // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: навч. посібник. – Київ: Ваклер, 1996. – С.61 – 94.
4. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років [Текст] : збірка / укладання та післямова С. Жадана. – Харків: Книжковий Клуб "Клуб сімейного Дозвілля", 2010. – 320 с.
5. Дністровий Анатолій. Пацики. Конкретний роман: [роман] / Анатолій Дністровий. – К.: Факт, 2005. – 392с.
6. Зборовська, Н. Криза жіночості на українському порубіжжі [Текст] : (роздуми з приводу роману Ірени Карпи "50 хвилин трави" ("Коли помре твоя краса")) / Ніла Зборовська // Сучасність. – 2004. – № 3. – С.126-131.
7. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю. та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
8. Сучасний літературний процес: імена та тенденції : аналітично-інформаційне видання / Сумська обл. універс. наук. б-ка ; уклад. С.В. Сагайдак, Г.П. Кашуба. – Суми, 2008. – 16 с.